

Jegyzet

(1) Az előadás elhangzott Hévízen, 2008. október 11-én, a Csokonai Vitéz Mihály Irodalmi és Művészeti Társaság konferenciáján.

Irodalom

Ács Pál (1982): A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 391–414.

Bartók István (2004): Erasmus hatása. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. II. Budapest. 348–350.

Heltai János – Gáborjáni Szabó Botond (2008): *Biblia Sacra Hungarica. A könyv „amely örök életet ad”*. 2008. november 21–2009. március 29. OSZK, Budapest.

Bitskey István (1981): Bethlen, Pázmány és a Káldi-Biblia. *Századok*, 4, 737–743.

Borsa Gedeon (1990): A magyar biblia és a hazai könyvnyomtatás a 16–17. században. *Theológiai Szemle*, 160–162.

Bottyán János (1982): *A magyar Biblia évszázadai*. Budapest. 33–75.

Gilmont, François (2000): A reformáció és az olvasás. In: Cavallo, Guglielmo–Chartier, Roger (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest. 239–267.

Heltai János (1990): A protestáns magyar Biblia XVII. század eleji könyvtári kultúránkban. *Theológiai Szemle*, 218–223.

Imre Mihály (2006): *A Vizsolyi Biblia egyik forrása, Petrus Martyr*. Debrecen.

Jakó Zsigmond (1974, szerk.): *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bukarest.

Jankovics József (1996): Tótfalusi Kis Miklós a magyar ugaron. A betű elvetése. In Halmos Ferenc (főszerk.): *Száz rejtély a magyar irodalomból*. Budapest. 36–37.

Julia, Dominique (2000): Az olvasás és az ellenreformáció. A Biblia olvasása. In Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest. 268–304.

„Az keresztyén olvasóknak”: magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a

16–17. századból. Sajtó alá rend. és a jegyz. írta Zvara Edina. Szerk. Jankovics József. Budapest. 2003. (Régi magyar könyvtár. Források 14.) Madas Edit (2002): Magyar nyelvű kódexirodalom (1440 k.–1530 k.). In *Uralkodók és corvinák*. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulójára. Szerk. Karsay Orsolya; mtárs Földesi Ferenc. Budapest. 157–162.

Molnár Antal (2002): A horvát és magyar nyelvű katolikus bibliafordítás és a római inkvizíció. *Magyar Könyvszemle*. 24–36.

Monok István – Hapák József (2006): A bibliai Rákócziak. Budapest.

Péter Katalin (1995): A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században. In Uő: *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest. 31–55.

Szabó András (1997): A bibliafordítások száz éve. In: *A magyar nyelv és irodalom*. Budapest. 224–225. (Pannon enciklopédia).

Szabó András (2006): A Vizsolyi Biblia keletkezéstörténete és a vizsolyi példány. In: *Ércnél maradandóbb. A Vizsolyi Biblia vizsolyi példányának hasonmása*. Szerk. Monok István, Nyerges Judit. Budapest – Vizsoly. 22–30.

Vásárhelyi Judit, P. (2006): *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai*. Előzmények és fogadtatás. Budapest. (Historia Litteraria 21.)

Vásárhelyi Judit, P. (2001): Káldi György: Oktató inté. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 623–637.

Jankovics József – Zvara Edina

MTA, Irodalomtudományi Intézet – SZTE, BTK, Könyvtartudományi Tanszék

Az irodalom mint alakulástörténeti szövevény

Kutatási és oktatási kérdések

Az irodalom létmódjáról és történetéről alkotott elképzelések két lényeges ponton szerveződtek át a 20. század második felében. Egyrészt megjelentek a mű anyag-szerűségét (szubsztancialitását) imagináriussá oldó elképzelések, másrészt tarthatatlanná váltak az irodalom történetét a művek egymásutánjával, kronológiai rendjével azonosító nézetek. Ezeket az irodalomtörténeti gondolkodást átalakító elveket szükség-szerűen köjtjük a provokatív/hangsúlyos jaussi (1980), barthesi (1996) megnyilatkozásokhoz, amelyek a 20. század végének dekonstrukciós törekvéseiben nyertek ismét for-

mát, így a – Szegedy-Maszák Mihály (1995, 19.) által – „lángelme és szemfényvesztő keveréké”-nek tartott Derrida befogadásról („az új összefüggésrendszerbe helyezés szüntelen mozgása” [idézi: *Szegedy-Maszák*, 1998, 74.]) alkotott elképzeléseiben.

Ugyanakkor igazság rejlik azokban a nézetekben is (például Žmegač [1987] vagy Zsirmunszkij [1981] elméletében), amelyek a korszakváltó folyamatok (és a nyomokban következő új történeti gondolkodások) létrejöttét az irodalmak belső alakulástörténetéből vélik levezethetőnek. „...a társadalmi fejlődés ugyanazon fokain az anyagi és a szellemi kultúra jelenségei egységesek és állandók, függetlenül a külső időrendiségtől és a földrajzi kiterjedés körzetétől” (*Zsirmunszkij*, 1981, 22.). Így akár az irodalmi tudat fejlődéséről alkotott, illetve az irodalmi művet az írók és az olvasók szellemi viszonyaként értelmező Horváth János-i szemléletben is felfedezhetünk a műalkotás folyamatosan történő eseményjellegéről szóló nézettel rokon vonásokat.

A műfajtypus kutatásának kérdései

Ha a mű rekonstrukciók sorozatában létező imaginárius lehetőség, szükségszerűen fel kell számolnunk a művek sorát vizsgáló irodalomtörténet normáit, és a folyamatosan megtörténő események sorozatát vizsgáló történeti poétikák létjogosultságát kell elfogadnunk. Ezen a ponton azonban azzal a rendkívül bonyolult kérdéssel kell szembenéznünk, miszerint az élménylehetőségek soraként értelmezett diakrón eseménysor létrejöttében hogyan működik (működik-e egyáltalán) a műfaj mint normastruktúra.

Szajbély Mihály (1999, 425.) – a Horváth János alkotta fogalmi rendszer (ennek egyik alkotóeleme például a „nemzeti klasszicizmus”) „tisztellettjes újragondolására irányuló törekvésekkel egyetértve” – fejlődés helyett az irodalom alakulástörténetéről beszél, azaz véleménye szerint megérteni a „műfajok alakulásának logikáját” lehet: „Az alakulás logikáját kell feltárni annak tudatában, hogy minden előzménye valaminek, s minden kiteljesedés is egyben. A formák, a műfajok ilyen értelmű alakulásának a történetét megérteni és leírni csupán az adott kor által meghatározott szempontok, célok és lehetőségek (lehetőség szerinti) rekonstruálása nyomán lehet” (*Szajbély*, 1999, 425.). E szempont értelmében a 19. századi történelmi regény „történetisége” létrehozásában is a keletkezésének aktuális pillanatában érvényes kvalitások működtek. A későbbi befogadások azonban nem függetleníthetők a történelmi távlat hatásaitól. Az irodalmi művek létét a folyamatos újraolvasások konstituálta irodalmi kánonok összefüggésében tanulmányozó Szegedy-Maszák (1998, 75.) arra hívja fel a figyelmet, hogy „a különböző olvasókban más-más történelem képzete él”.

Imre László *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban (1)* című monográfiájában – a „Wellek-Warren” elmélettől Northrop Frye (2) nézetein át Alastair Fowler (3) műfajelméletéig, Horváth János fejlődéstörténetétől Poszler György irodalomelméleti kísérletein át a dekonelméletekig – 20. századi hazai és külföldi szintéziseket, illetve teóriákat értékelve jut el dinamikus és konstruktív műfajkoncepciójái, amelynek révén nemcsak a műfaj fogalmi apparátusának és létformájának kérdéseire ad értékelhető-értelmezhető válaszokat, de a fejlődéstörténeti kontra alakulástörténeti dilemmák kapcsán is lehetséges megoldásokra mutat rá. Poszler műfajértésének „rugalmas imperatívusz” (4) -jellegét hangsúlyozza, melynek értelmében a műfaj olyan konstrukció, amelyhez minden új mű idomul, ugyanakkor meg is változtatja azt, amikor eltér tőle. Ez az eltérés indukálja az egyes műfajok változását, képezi alakulásának mozgatórugóit. A műfaj Arisztotelészig visszavezethető organikus felfogásaitól (5) és az orosz formalista irányzat (6) képviselőinek az irodalmi eszközök elkopásáról, „ellentétes elemekkel történő felváltásáról” (*Imre*, 1996, 27.) alkotott nézeteitől sem idegenkedő Imre László a műfajt az „irodalmi sor”, illetve „rend” szinonimáiként tartja számon. Ennek értelmében „az irodalmi művek e sor-hoz, rend-hez való viszonyukban ragadhatók meg” (*Im-*

re, 1996, 31.), s ezektől való eltérésük határozza meg az irodalmi átalakulás dinamikáját. A korszakváltás a műfaji rend cseréjével azonos. „Márpedig ha a fejlődés nem más, mint rendszerek cseréje, akkor feltétlenül számba kell vennünk a rendszert alkotó tényezők mibenlétét...” (Imre, 1996, 31.).

Az egyes műfajok létének, létformájának vizsgálatához elengedhetetlenül fontos lenne az úgynevezett műfajkonstruáló tényezők, a lehetséges struktúra feltárása. Ez a kísérlet azonban eleve kudarcra van ítélve, hiszen a hagyományos poétikák normatív műfajstruktúráról alkotott elképzelései a 20. század második felében tarthatatlanná váltak. Mai fogalmunk legfontosabb alkotóeleme a hiánymotívum: a pontos koordinátákat megjelölő definíció hiánya. Miközben a Welles – Warren szerzőpáros – elvetve Markiewicz formális, a műfajok keveredését és átfedéseit kizáró értelmezését – rugalmas műfajfogalmat kívánt alkotni, a határok elmosódásának, a műfajok sokszínűségének tényét regisztrálta. Poszler értelmezése szerint ez nagyon fontos mozzanat, hiszen nemcsak a „műfaji tisztaság”-ról szóló nézetek elvetéséről van szó,

Amennyiben a mű csak lehetőség, amelyet az olvasó realizál, a műfaj is szükségszerűen befogadói konstrukció: „...a szöveg és az olvasó viszonya, [...] a „szöveg használatától függ, irodalomnak tekinthető-e, vagy sem, és milyen műfajhoz sorolható”.

Ezzel magyarázható, hogy ugyanazt a – vázként, asszociációs körként létező – művet legtöbbször egyénenként is, korszakonként is általában más-más összefüggésrendszerbe, más „sor”-ba helyezjük, sőt egyéni újraolvasásaink folyamata is műfajváltást eredményezhet.

de „az egymás lehetőségei felé való termékeny feszülés”-nek mint műfajkonstruáló tényezőnek a megnevezéséről is, arról a felismerésről, miszerint „a műfaj olyan imperatívusz, amit minden mű újrafogalmaz”; „...nem a mű vezethető le a műfajból, hanem a műfaj a műből” (Poszler, 1983, 54.) – fogalmazza meg azt a gondolatot, amelyből az irodalmi műfajokról való gondolkodásunk kulcsfogalma, a világról szóló beszéd mint formateremtő aspektus nézete következik.

Amennyiben a mű csak lehetőség, amelyet az olvasó realizál, a műfaj is szükségszerűen befogadói konstrukció: „...a szöveg és az olvasó viszonya, [...] a „szöveg használatától függ, irodalomnak tekinthető-e, vagy sem, és milyen műfajhoz sorolható.” (Szegegy-Maszák, 1995, 21.) Ezzel magyarázható, hogy ugyanazt a – vázként, asszociációs körként létező – művet legtöbbször egyénenként is, korszakonként is általában más-más összefüggésrendszerbe, más „sor”-ba helyezjük, sőt egyéni újraolvasásaink folyamata is műfajváltást eredményezhet. A 19. századi

magyar irodalomból példa erre a *Toldi-trilógia* (1847–1879) vagy a *Buda halála* (1863), amelyet a világról szóló beszédmód (diskurzus) megváltozása, a műfajt konstruáló elvek átalakulása lendített át az eposziság fogalomköréből a regény műfaji rendjébe, ami – hozzáértve az időbeli távlat adta lehetőségeket – olvasati szinten realizálódott, vált felismerhetővé. A befogadás megkövült kánonokat lebontó hatása figyelhető meg Jókai Mór egyes történelmi regényeinek (*Erdély aranykora*, 1851; *Fráter György*, 1893) mai értelmezései révén, abban a paradoxnak tűnő mozzanatban is, miszerint ezek műfaji kvalitásait mai történelmi regények olvasatai hitelesítették. Így többek között Háy János *Dzsigerdilen* (1996) című regénye révén vált felismerhetővé, hogy a történelemről mint a világ egy aspektusáról szóló beszéd nem kronológiai rendnek és tényeknek való megfeleltetést jelent, hanem horizontot, s így a „hiteles” történelmi regények sorából kizárt Jókai-művek megfelelnek ennek az elvárási horizontnak. Ez a jelenség alakítja fontos eljárásá a „mindig másra utaló olvasási lehetőséget” (7): azt a stratégiát, mely azon a felismerésen alapul, mi-

szerint a befogadás során a műfaji előzmények és következmények jelenvalósága, a rendszerek együtthatása, átfedései, párbeszéde is befolyással vannak az olvasat, a befejezés, végső soron a „történi mű” létrejöttére. Az irodalom- és szövegköziség műteremtő aspektusait a kutatásunk középpontjába állított történelmi regények többször tematizálják is. Jó-kai Mór *A kőszívű ember fiai* (1869) regényének eposzi látószöve nemcsak a metaforikus, hanem az önreflexív beszéd szintjén is kifejezésre jut. Márton László *Testvériség* (2001, 2002, 2003) című trilógiáját intertextuális háló vonja körül: egyrészt a titokzatos Menander művéhez, másrészt Mészáros Ignác *Kártigám* című regényéhez kapcsolja szövegközi átfedés. Ha elfogadjuk azt a nézetet, miszerint a Menander-regény sem eredeti alkotás, akkor a Márton-mű egy virtuális francia regénnyel áll évszázadokat átívelő diskurzusban. Sőt, Rost 1717-es *Die Türkische Helena* című alkotása, illetve Darvasi László *A könny-mutatványosok legendája* (1998) című regénye vagy Mészöly Miklós *Anno* című elbeszélése is e szöveghálózatba sorolható. Sőt a sor szinte a végtelenig, a két Károlyi harca és pereskedése témájánál fogva akár a bibliai Káin és Ábel történetéig tágítható.

A diszkurzív olvasás lehetősége vonja kétségbe a kronológiai meghatározottságú, szubsztancialista szemléletű irodalomtörténetek létjogosultságát, s irányítja figyelmünket a folyamatosan történő irodalmat, változó poétikákat, műfajok belső alakulástendenciáit, térben és időben elválasztott művek diskurzusát értelmező történelmi kutatások szükségességére.

„A múltól a szöveg felé”: az „alakulástörténelmi szövevény” oktatásának vonatkozó kérdései

A cím kettőspont előtti első részét Roland Barthes (1996, 70–71.) olvasásról szóló tanulmánykötetéből, *A szöveg örömeiből* kölcsönöztem. Tanulmányának legfontosabb kitétele, hogy a mű konkretizáltságát a szöveg fogalmának pluralitásával kell felcserélnünk befogadói tudatunkban. A mű „látszik”, a szöveg „megnyilvánul”, azaz a mű helyet foglal és kézbe vehető, míg a szöveg nyelvben artikulálódik előttünk: „diskurzusként” létezik. Tere „a jelölt vég nélküli elhalasztódása”-t, a játék, „az asszociációk, kapcsolódások és utalások mozgása”-nak koordinátáit alkotja meg.

A barthesi felfogás értelmében a mai modern irodalmi tankönyv is szükségszerűen szövegorientált, vagyis a művek hagyományos értelemben vett, készen kapott és zárt világa helyett az értelmezés szabadságát és egyediségét feltételezi.

Maga Barthes (1996, 55.) a Szerző halálának, eltávolításának, egyeduralma kizárásának nevezi azt az olvasói-értelmezői stratégiát, amelynek során az Olvasó lesz „az a valaki, aki egybegyűjti mindazon nyomokat, amelyekből egy írás összeáll”. Ennek értelmében – s ez már Szegedy-Maszák Mihály (1995, 21.) megállapítása – „olvasni annyit jelent, mint szüntelenül új összefüggérendszerbe helyezni a szöveget”, ami ugyanakkor az értelmezési lehetőség és szabadság végtelenségét is feltételezi. Az elmélet szellemében a mai irodalomóra lényege is átalakul: az „irodalomóra nem kész tananyagot közvetít, hanem tananyagot hoz létre: sajátos alkotófolyamat tehát, amelyben egyformán vesz részt tanár és tanuló. Az irodalomórai munka aktivizálja a tanulót, barthesi értelmű elemzéseket alkot: megnyitja a művet, rávilágít azokra a lehetőségekre a tanuló számára, amelyek mentén létrehozhatja saját olvasatát” (*Bokányi*, 2002, 55.).

Az irodalom történetének linearitása helyett: hálózatos szövevényről beszélni

Babits Mihály (1936) *Az európai irodalom történetében* fejti ki, hogy „a nagy művek újramondják egymást”, ami – Szegedy-Maszák (1995, 13.) szerint – „az irodalom időbeliségét térbeliséggé” transzformálja. Az irodalom léte lineáris rend helyett olyan alakulástendenciákat jelent, amelyek az olvasások sorozatában ismerhetők fel. Az irodalmi szöveg létformája tehát „folyamatosan történő esemény”: az olvasás folyamata. Az olva-

sás pedig csak különböző összefüggések, szövegátadások, diszciplináris összecsúsítások hálózatában valósulhat meg. Nem ritka az a jelenség sem, hogy az újraolvasások és -írások folyamatában valamely klasszikus irodalmi alkotás egy később létrejött szöveg fényében átalakul, másképp értelmeződik. Új jelentések bizonyos szövegeket előhívhatnak az irodalmi emlékezet homályából, míg másokat kiutasítanak a kanonizáltság helyzetéből. Az a felfogás sem számít különlegesnek és szélsőségesnek, hogy az irodalmi szövegeknek nincs századokra lebontható sora, rendje, csak valamiféle együtt létező, hálózatos rendje. Ezért elemezhető és vizsgálható együtt például egy bibliai szöveg a múlt század végi líra jelentéseivel, s érthető árnyaltabban Jókai Mór regényírása a 20. század végi történeti epika jelenségeinek fényében.

Az irodalmi szöveg létformája azonban nemcsak irodalmi kölcsönhatásokat, hanem interdiszciplináris összefüggéseket is jelent. Nyelvként való létezése miatt szinte erőszakosnak tarthatjuk az irodalomóra elhatárolását a nyelvтанórától, hiszen az irodalom a nyelv lehetőségeit művészi módon kihasználó jelenség. Képi nyelvteremtő erejénél fogva a képzőművészet eszköztárához, jelenségeit is magába olvasztja, de nem független még a legtávolabbi tudományok (például a kémia, fizika) kifejezésrendszerétől sem. Például Petőfi Sándor *Föltámadott a tenger* című versének értelmezéséhez a „tenger” geológiai és kémiai-fizikai vonatkozásait is ismernünk kell a teljes jelentéshez.

Természetszerű, hogy mai irodalomértésünk egyben a modern kibernetikai tér függvénye is: az elektronika fejlődése létrehozta virtuális valóságképek, cyberjelenségek is jelentésképző erővel hatnak rá. (8)

Jegyzet

(1) A műfaj fogalmáról, létmódjáról és fejlődéséről a monográfia második, *Műfajfejlődés vagy rendszer-csere* című fejezetében foglalkozik, átfogó képet rajzolva meg a lehetséges értelmezésekről. Az említett szerzők mellett hivatkozik Barta János, Horváth János, Brunetiére, Sklovszkij, August Wilhelm Schlegel, Winckelmann, Goethe, Comte, Tolnai Vilmos, Thienemann Tivadar, Levin, Tinyanov és mások szemléletére is. (*Imre*, 1996, 25–37.)

(2) Imre László a Frye-könyv 1973-as (Princeton – New Jersey) kiadására hivatkozik; azóta megjelent magyar fordítása (*Frye*, 1998).

(3) Imre László könyve harmadik fejezetének első jegyzetében említi, hogy munkája során nagy mértékben támaszkodik Fowler (1982) monográfiájára.

(4) Poszler György *Filozófia és műfajelmélet* című művének vonatkozó kitételeire hivatkozik: „Rugalmas imperatívus a művel szemben. Amely alakít és alakul. Fejlődése – lehet, inkább változása – folyamatos és szakaszos. Folyamatos, mert minden jelentős új mű betölti a műfaji törvényt. De szakaszos is, mert meg is változtatja. Amikor eltér a normától, nem csupán az eltérést hangsúlyozza, hanem a normát is. Betöltés és megváltoztatás, eltérés és hangsúlyozás egyazon gesztus.” (*Imre*, 1996, 32.; *Poszler*, 1988, 11.)

Poszler (1983, 66.) e műfajelméleti problémát taglalja 1983-as tanulmánykötetében (66.) is.

(5) A biológiai analógiával élő műfaj történeti szemlélet Brunetiére-hez kötődik, de elméleténél sokkal régebbi eredetű: „August Wilhelm Schlegel [...] Arisztotelészben fedezte fel az organikus analógia ősforrását. Az egy ősi csirából, a folklórból kibontakozó, növekedő irodalom hipotézise Herderre vezethető vissza.” (*Imre*, 1996, 28.) Az organikus szemlélet a sokak által – Imre László részéről nem teljesen – elvetett pozitívista irodalomtörténetre is hatott.

(6) A Műfaj-monográfia szerzője Csajkovszkijra utal, aki 1925-ös prózaelméletében az irányzat előzményének nevezte Baudelaire-t. Imre László Brunetiére *Az impresszionista kritika* (1929) című tanulmányára, illetve *L'evolution des Genres dans l'histoire de la Littérature* (1892) című művére hivatkozik.

(7) „A daraboló, szelektív, mindig másra utaló olvasási lehetőség kihasználására biztat a narráció számos önreflexív, vagy akként olvasható eleme is.” (*Szilasi*, 2000, 117–118.)

(8) A tanulmány előadás formájában elhangzott 2008. december 2-án, Pécsen, az Ethos Egyesület szervezésében megtartott *Oktatás – kutatás – kultúra* című tudományos tanácskozáson.

Irodalom

Babits Mihály (1936): *Az európai irodalom története*. Budapest.

Barthes (1996, 55), Roland (1996): *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*. Osiris, Budapest.

Bokányi Péter (2002): Irodalomtankönyvek didaktikája. In Füzfa Balázs (szerk.): *Irodalomtankönyv ma*. Budapest.

Brunetiére (1929): Az impresszionista kritika. In uő: *Brunetiére Válogatott tanulmányai*. Budapest.

Brunetiére (1892): *L'evolution des Genres dans l'histoire de la Littérature*. Paris.

Fowler, Alastair (1982): *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford.

Frye, Northrop (1998): *A kritika anatómiája*. Helikon, Budapest.
 Imre László (1996): *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
 Jauss, Hans Robert (1980): Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja. *Helikon*, 1–2. 9–39.
 Poszler György (1983): *Kétségektől a lehetőségekig. Irodalomelméleti kísérletek*. Budapest.
 Poszler György (1988): *Filozófia és műfajelmélet*. Budapest.
 Szajbély Mihály (1999): A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában. *Irodalomtörténet*, 3. 4244–41.

Szegedy-Maszák Mihály (1995): Az irodalom történeti és elméleti vizsgálata In uő: „*Minta a szönyegen*”. *A műértelmezés esélyei*. Budapest. 11–24.
 Szegedy-Maszák Mihály (1998): Az újraolvasás kényszere (A rajongók). In: uő: *Irodalmi kánonok*. Debrecen. 71–93.
 Szilasi László (2000): A selyemgubó és a „boncolókés”. Szeged.
 Zsirmunskij, Viktor (1981): *Irodalom, poétika. Válogatott tanulmányok*. Budapest.
 Žmegač, Viktor (1987): *Povijesna poetika romana*. Zagreb.

Bence Erika

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

József Attila: *Munkások* – Miért és hogyan kellene tanítani?

Korunk egyik legfelkészültebb, legigényesebb és legbiztosabb ízlésű irodalomértelmezője 1992-ben így írt ennek az előadásnak választott tárgyáról: „sem A proletárfiú verse, sem a Munkások nem tekinthető műalkotásnak”. Igaz, Szegedy-Maszák Mihály megszorításként nyomban hozza: „legalábbis akkor nem, ha elfogadjuk Benn mércéjét, aki szerint »korunk egyetlen lírikusa sem hagyott hátra hat vagy nyolc befejezett költeménynél többet« (1) (Szegedy-Maszák, 1995, 72–73.).

Borbély Szilárd (2005), kiváló költő és nagy tehetségű irodalomtörténész centenáriumi esszéjében eképpen fogalmaz: „[József Attila] Éles esze és nyugtalan figyelme – nyelvi zsenialitásától kísérve – díszként használta fel, szótárként kezelte a korabeli népi szociográfia vagy a szociáldemokrácia zsargonját. De ugyanígy építette be a pszichoanalízis és a tudományos szocializmus fordulatait, kliséit. Igyekezett kiemelni belőlük azokat az elemeket, amelyeket átpoetizálva szimbólummá, metaforává, metonimiává lehetett alakítani. Azt hiszem, József Attila autonómiatörekvése ezekkel a nyelvhasználatokkal szemben inkább díszítő elemekké avatta ezeket a nyelvi rétegeket.”

Felvezetés

Jómagam egyfelől néhány – meglehet, vitatható – műelemző megfigyelés, másfelől a pedagógiai gyakorlat szempontjából éppen e két idézett állásponttal ellentétes véleményt szeretnék a következőkben körvonalazni. Először amúgy tanárosan fölolvassám az elemzendő verset:

Munkások

Forgolódnak a tőkés birodalmak,
csattog világot szaggató foguk.
Lágy Ázsiát, borzolt Afrikát falnak
s mint fészket ütök le a kis falut.
Egy nyál a tenger! Termelő zabálás, –